

ВІДГУК
ОФІЦІЙНОГО ОПОНЕНТА
на дисертацію

Громової Ганни Михайлівни

**на тему: «Толерантність до невизначеності як чинник трансформації
травматичного досвіду особистості», представлену до захисту на
здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 – психологія**

Актуальність теми дослідження. В дисертаційній роботі розглянуто важливі питання сучасності, зокрема проблему подолання травматичного досвіду. Необхідність підвищувати здатність особистості витримувати стан невизначеності, толерувати невизначеність у світі, що швидко змінюється, набуває актуальності. Усе більш затребуваним стає вміння сприймати та утримувати/ враховувати суперечливу, динамічну інформацію, діяти в умовах невизначеності та незаданості результату, а часом – і вихідних критеріїв. Загальносвітові тенденції підвищення нестабільності відчутно загострилися з початком повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну. Людей, що отримують травматичний досвід, стає все більше.

Дослідниця звертає увагу на те, що до теперішнього часу у психології немає усталеного уявлення про зміст поняття «толерантність до невизначеності». Малодослідженими залишаються структурно-функціональні характеристики толерантності до невизначеності, механізм формування ставлення до невизначеності. *Метою* дослідження авторкою визначено з'ясувати потенціал толерантності до невизначеності як чинника трансформації травматичного досвіду. Для досягнення поставленої мети цілком вірно визначені завдання та гіпотези дослідження.

Методики дослідження охоплюють всі аспекти означеної проблематики. Для розв'язання експериментальних завдань було використано комплекс психодіагностичних методик: для визначення рівня толерантності до

невизначеності був перекладений і адаптований тест «Шкала інтолерантності до невизначеності» Н. Карлетона, коротка версія (IUS-12); для вивчення наявності травматичного досвіду використовувались анкети «Негативний досвід дитинства» (ACE – IQ) та «Контрольний перелік життєвих подій» (LEC-5); для дослідження часової перспективи – «Опитувальник часової перспективи» Ф. Зімбардо (ZPTI); для дослідження проявів посттравматичних станів – опитувальник на виявлення наявності симптомів посттравматичного стресового розладу (PCL-5) та тест для самооцінки депресивного стану «Опитувальник про стан здоров'я» (PHQ9). Відповідність емпіричних та теоретичних методів дає змогу охарактеризувати роботу як структурно-завершене дослідження. Позитивною ознакою роботи є адаптація закордонних психодіагностичних методик для українських респондентів.

Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх достовірність. Матеріали, викладені дисертанткою в основному змісті дисертації, містять науково обґрунтовані положення, відповідно сформульовані висновки та рекомендації.

Загальна характеристика роботи, оцінка структури та обсягу дисертації. Дисертація складається з анотацій українською та англійською мовами, вступу, аналітичного огляду наукової літератури, розділів власних досліджень, що логічно пов'язані між собою та формують чітку структуру дисертації, висновків, списку використаних джерел та додатків. Оформлення дисертації відповідає вимогам МОН України. Характеризуючи роботу, слід відзначити обґрунтованість методологічних засад дослідження, які відповідають предметному спрямуванню. Використана теоретична база повною мірою забезпечує висвітлення проблематики та можливість вирішення дослідницьких завдань.

Теоретична частина дисертації викладена у *першому розділі*, на засадах трансдіагностичної моделі розвитку негативних емоційних станів, у роботі запропоновано теоретичну модель трансформаційного потенціалу

толерантності до невизначеності складається з п'яти елементів: травматичного досвіду, структурних елементів толерантності до невизначеності (емоційно-поведінкового, когнітивного), часового профілю та проявів посттравматичних станів. Толерантність до невизначеності є певною призмою, яка або посилює посттравматичні стани, або полегшує і пом'якшує зіткнення з несподіваним, складним, неконтрольованим та сприяє виходу зі стресової реакції. Наявність травматичного досвіду у дитинстві має відчутний вплив на ставлення до невизначеності, формуючи стійкі негативні очікування щодо несподіванок. Знижена толерантність до невизначеності в свою чергу підсилює прояви посттравматичних станів, а також пов'язана із негативним ставленням людини до минулого і недовірою до майбутнього. Даний розділ дисертаційної роботи викладено достатньо логічно, створено теоретичну модель подальших наукових досліджень.

У *другому розділі* описано етапи та методи емпіричного дослідження трансформаційного потенціалу толерантності до невизначеності для наслідків травматичного досвіду особистості. Представлено апробацію методик, описано математично-статистичні методи аналізу даних та характеристики вибірки. Проведена авторська адаптація тесту «Шкала інтолерантності до невизначеності», коротка версія Н. Карлетона (IUS-12), яка включала наступні етапи: здійснення послідовних перекладів та адаптація опитувальника до етнолінгвістичних особливостей популяції; оцінка конструктної валідності тесту; оцінка конвергентної та дивергентної валідності тесту; оцінка надійності тесту. Застосування тесту для вивчення зв'язку між рівнем ТН і проявами посттравматичних станів показує, що тест має хорошу внутрішню консистентність і забезпечує відтворюваність результатів, отриманих в аналогічних дослідженнях. Обґрунтовано підбір методик для подальшого емпіричного дослідження.

У *третьому розділі* У третьому розділі проаналізовано особливості толерантності до невизначеності в осіб, що мають травматичний досвід, та

роль толерантності до невизначеності у трансформації проявів посттравматичних станів. Толерантність до невизначеності є досить стабільною характеристикою і майже не відрізняється у різних вікових підгрупах та за статтю. У результаті проведеного емпіричного дослідження підтверджено трансформаційний потенціал толерантності до невизначеності для змін посттравматичних станів. Значущим для змін посттравматичних станів виявився емоційно-поведінковий компонент толерантності до невизначеності.

Висновки дисертаційної роботи є достатньо детальними, відповідають поставленій меті та задачам і відображають основні результати проведеного дослідження. Вони є адекватним резюме теоретичного аналізу та емпіричного вивчення досліджуваної проблеми. Виявлено, що толерантність до невизначеності, травматичний досвід життя та відхилення від збалансованого часового профілю є значущими предикторами розвитку посттравматичних станів.

Наукова новизна результатів дисертаційної роботи полягає в тому, що *вперше*: визначено потенціал толерантності до невизначеності як чинника трансформації посттравматичних станів у осіб з травматичним досвідом. Потенціал реалізується як у вигляді прямого впливу на наслідки травматизації, так і через посередницьку роль ТН у динаміці посттравматичних станів. Більш значущим чинником для змін посттравматичних станів виявився емоційно – поведінковий компонент толерантності до невизначеності; доведено, що травматичні події життя, рівень толерантності до невизначеності і відхилення від збалансованого часового профілю роблять значущий внесок у розвиток посттравматичних станів і пояснюють майже 46% варіації ПТС; доведено посередницьку роль толерантності до невизначеності, яка виступає медіатором між травматичним досвідом дитинства і проявами посттравматичних станів у дорослому віці.

Практичне значення дослідження полягає у тому, що отримані результати емпіричного дослідження можуть бути використані при розробці рекомендацій для практичних психологів, психотерапевтів і соціальних працівників, що працюють з особами, які мають травматичний досвід. Перекладений та адаптований тест «Шкала інтолерантності до невизначеності» Н. Карлетона дозволить визначати рівень толерантності до невизначеності. Отримані результати допоможуть при розробці та у викладанні курсів з психології особистості, психологічного консультування, травма-терапії, психології управління.

Ступінь досягнення мети та повнота викладення основних положень дисертації в наукових публікаціях. Виконання всіх етапів дослідження має достатній науковий рівень. При виконанні дисертаційного дослідження дисертантка цілком досягла поставленої мети, та реалізувала усі поставлені завдання. Авторка використовує сучасні відомі наукові методи обробки отриманої інформації, обґрунтування висновків і рекомендацій. Достовірність отриманих даних підтверджується використанням сучасного методологічного апарату. Розроблені на етапах виконання дисертації теоретичні положення та практичні рекомендації, проміжні та заключні висновки повно відображені у наукових публікаціях.

За результатами дисертаційного дослідження опубліковано: в 16 одноосібних публікаціях, із них 3 статті у наукових фахових виданнях, включених до переліку МОН України та міжнародної наукометричної бази Index Copernicus), 1 стаття в періодичному науковому виданні іншої держави, що входить до Європейського Союзу, 2 статті у журналах, які включені до міжнародної наукометричної бази «Web of Science»/«SCOPUS», 1 публікація – у збірнику конференції країни, що входить до Європейського Союзу, 9 публікацій – в інших наукових виданнях України. Дисертаційна робота складається зі вступу і трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, що нараховує 268 найменувань (з них 145 – англійською мовою) і додатків.

Загальний обсяг дисертації становить 208 сторінок, основна частина дисертації викладена на 145 сторінках. Текст дисертації містить 6 рисунків та 11 таблиць, які займають 5,5 сторінок. Додатки розміщені на 24 сторінках та включають 10 рисунків та 11 таблиць. Робота містить достатню кількість ілюстративного матеріалу у вигляді таблиць та малюнків. Бібліографічний опис літературних джерел оформлений згідно існуючих вимог та містить достатню кількість новітніх вітчизняних та закордонних робіт.

Дотримання академічної доброчесності, відповідність анотації основним положенням дисертації. Об'єктивне оцінювання як тексту дисертаційного дослідження, так і його результатів (висновків, пропозицій та рекомендацій) дає підстави стверджувати, що Громовою Ганною Михайлівною було дотримано загальні стандарти та вимоги академічної доброчесності. Всі посилання у роботі оформлено відповідним чином. Дотримання Громовою Г. М. етичних стандартів доброчесності підтверджується наявністю висновку, отриманого в результаті проведення перевірки на академічний плагіат. Анотація до поданого дисертаційного дослідження повною мірою відображує зміст та результати наукового дослідження.

Дискусійні положення та зауваження до дисертаційної роботи. Загалом робота виконана на достатньому науково-теоретичному рівні і заслуговує на позитивну оцінку. Щодо роботи наявні деякі зауваження:

1. Наявна деяка диспропорція розгляду тем у теоретичній частині роботи – більшість проаналізованих досліджень стосуються проблеми толерантності до невизначеності, тоді як особливості травматичного досвіду (в залежності від віку, типу травми тощо...) розкрито недостатньо.
2. В емпіричному дослідженні, навпаки, більшість методик спрямовано на вивчення травматичного досвіду та його наслідків, а толерантність до невизначеності за допомогою однієї методики.

3. В третій частині роботи наявно широке представлення результатів констатувального етапу емпіричного дослідження, але не відображено формувального етапу. Тому залишається невідомим, чи наявні можливості розвитку толерантності до невизначеності.

Наявні зауваження не впливають на загальну позитивну оцінку рецензованої дисертації, не знижують наукового і практичного внеску.

Висновок про відповідність дисертації встановленим вимогам.

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що за актуальністю, методологічними підходами та методичним рівнем, обсягом проведених досліджень, теоретичним і науково-практичним значенням дисертаційна робота Громової Г.М. є самостійним, цілісним, завершеним науковим дослідженням, яке демонструє наукову новизну, теоретичне та практичне значення, нові науково обґрунтовані теоретичні та експериментальні результати та вирішує актуальне завдання у сфері психології виявлення чинників порушень планування та проявів тривоги, виявлено, що в умовах підвищеного рівня невизначеності, зокрема, у часи пандемії, довгостроковість планування пов'язана з рівнем гнітючої тривоги та часовими перспективами гедоністичного та фаталістичного теперішнього.

Дисертаційна робота на тему: «Толерантність до невизначеності як чинник трансформації травматичного досвіду особистості» є значним внеском у розроблення сучасних проблем психології, як за змістом, так і за оформленням відповідає вимогам наказу МОН України №40 від 12.01.2017 р. «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» (з наступними змінами) та «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України №44 від 12 січня 2022 р., а її авторка – Громова Г. М. – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора

філософії за спеціальністю 053 «Психологія» з галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки».

Офіційний опонент: доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології розвитку КНУ імені Тараса Шевченка **Мілютіна К.Л.**

A handwritten signature in blue ink, located in the bottom left corner of the page.